

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *ВВР*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Коментар до Кодексу суддівської етики, затверджених рішенням Ради суддів України від 04 лютого 2016 року № 1. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki>.
5. Камінська І.В. Незалежність суду як засада організації судової влади : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 214 с.
6. Рекецька І.Р. Судова влада в контексті демократичної трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2003. 16 с.
7. Роза Г.М. Янсен. Коментар до Концепції вдосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7624.
8. Независимость – категория бытия. Институт философии Российской Академии наук. 2018. URL: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASHec86502e308ba51ce4f8ec>.
9. Федорченко А.А. Діяльність місцевих судів в Україні як об'єкт публічного адміністрування. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 208–212.
10. Масалітіна В. Гарантії незалежності суддів: сучасні реалії. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. № 5. С. 58–60.
11. Про незалежність судової влади : постанова Верховного суду України від 13.06.2007 № 8. Адвокат. 2007. № 6. 57 с.
12. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України: незалежність. *Конституційний Суд України*. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/55264-nezalezhnist>.
13. Зміцнення суддівської незалежності та самоврядування. Програма USAID «Нове правосуддя». URL: https://newjustice.org.ua/uk/program_areas/zmitsnennya-suddivskoyi-nezalezhnosti/.
14. Галайденко Т.В. До питання розмежування категорій «принцип незалежності суддів» і «гарантії його реалізації». *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 3. С. 28–40.
15. Judicial independence. Judiciary of England and Wales. URL: http://www.judiciary.gov.uk/about_judiciary/judges_and_the_constitution/judicial_independence/index.htm.
16. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія. Відпов. ред. Коліушко І.Б. К. : Атіка, 2004. 288 с.

УДК 340.132.626

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.50>

КОПИТОВА О.С.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК ЗАСАДА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

INDEPENDENCE OF A JUDGE DURING EXECUTION JUSTICE AS A BASIS FOR ENSURING THE UNITY OF JUDICIAL LAW ENFORCEMENT

Стаття присвячена розкриттю важливості забезпечення реальної незалежності суду під час судового правозастосування як засади сприяння єдності судового правозастосування. Констатовано, що реформування судової влади перейшло у нову перехресну і поспішну фазу, під час чого вбачається істотно-надмірне втручання будь-яких органів і осіб в організацію діяльності й функціонування судової влади.

Обґрунтовується, що численні реформи в системі правосуддя розширили компетенцію суду, зокрема до ВС перейшло повноваження офіційного тлумачення законів. Водночас доведено, що це не призвело до ефективного покращення захисту

© КОПИТОВА О.С. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту права інтелектуальної власності (Національна академія внутрішніх справ), суддя (Північний апеляційний господарський суд України)

суб'єктивних прав осіб, а також конституційних прав і свобод людини і громадянина. Констатується продовження систематичного втручання інших гілок влади у судову із намаганням у змісті різних публікацій ЗМІ, різного рівня пропаганд.

Зроблено висновки про намагання видати процес втручання інших гілок влади у діяльність судової як об'єктивний чинник «нормальності» побудови судової системи держави демократичного типу. Доведено, що нині в Україні: 1) відсутній програмний документ про розвиток судової системи; 2) існує фактор незавершеності системного будівництва й розвитку судової системи; 3) недостатність сегменту судочинства у реформуванні судової влади (відсутність запровадження нових процесуальних інструментів захисту прав осіб).

Справедливим правосуддя може бути за сукупності умов: 1) взаємозв'язку і взаємодії внутрішньої незалежності судді із зовнішньою незалежністю судової влади; 2) системи чіткого і прозорого законодавства, що володіє якостями системності, єдності і несуперечливості, тобто відсутності фактору транзитності; 3) єдності судового правозастосування, що у практичному аспекті полягає в судовому верховенстві, внаслідок якого формуються переконливі прецеденти, підтримувані всією юридичною спільнотою України як країни континентального права.

Ключові слова: *судова влада, правосуддя, судове правозастосування, незалежність судді, судова реформа, судове верховенство.*

The article is devoted to revealing the importance of ensuring the real independence of the court during judicial enforcement as a basis for promoting the unity of judicial enforcement. It is stated that today the reform of the judiciary has entered a new cross and hasty phase, during which there is a significant excessive intervention of any bodies and individuals in the organization of the activities and functioning of the judiciary.

It is substantiated that numerous reforms in the justice system have expanded the jurisdiction of the court, in particular, the Supreme Court has been given the power to officially interpret laws. At the same time, it has been proven that this has not effectively improved the protection of the subjective rights of individuals, as well as the constitutional rights and freedoms of man and citizen. It is stated that other branches of government continue to systematically interfere in the judiciary with efforts to contain various media publications, various levels of propaganda, and so on.

Conclusions are made about the attempt to pass the process of interference of other branches of government in the judicial activity as an objective factor of "normality" of building a judicial system of a democratic state. It is proved that today in Ukraine: 1) there is no program document on the development of the judicial system; 2) there is a factor of incomplete system construction and development of the judicial system; 3) insufficient segment of the judiciary in reforming the judiciary (lack of introduction of new procedural instruments to protect the rights of individuals).

It is concluded that justice can be fair under a set of conditions: 1) the relationship and interaction of the internal independence of the judge with the external independence of the judiciary; 2) a system of clear and transparent legislation that has the qualities of systematization, unity and consistency, ie the absence of the transit factor; 3) the unity of judicial law enforcement, which in practical terms is the rule of law, as a result of which convincing precedents are formed, supported by the entire legal community of Ukraine as a country of continental law.

Key words: *judiciary, justice, judicial enforcement, independence of a judge, judicial reform, judicial supremacy.*

Вступ. Численні європейські держави перехідного періоду (в тому числі і Україна) прагнуть стати країнами сталої демократії. Відмінними рисами останніх з позиції правового аналізу можна назвати наявність конституційного контролю, ефективний захист прав людини та впровадження верховенства права в усіх сферах суспільного життя. У країнах перехідного періоду проблема впровадження і природного поширення верховенства права ускладнюється як постійними (іноді суперечливими) реформами, так і тим, що суть означеного принципу також видозмінюється з часом. Верховенство права є загально визнаним принципом, невіддільним від конституції як такої [1, с. 34].

Постановка завдання. Мета статті – розкрити важливість забезпечення реальної незалежності суду під час судового правозастосування як засади сприяння єдності судового правозастосування.

Результати дослідження. Основоположний принцип функціонування демократії – це поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. Він забезпечує так званий механізм стримувань і противаг, у якому судова влада виконує надважливу роль арбітра у будь-якому спорі, у тому числі й у конфлікті громадянина з державою. Утворення демократичної і соціально орієнтованої держави є не можливим без сильної незалежної судової влади [18, с. 69]. У зв'язку з цим аксіоматичним має бути те, що судова влада повинна бути аполітична і за формою організації, і за принципами діяльності. Тому будь-яка держава, що сповідує демократичні принципи, зобов'язана гарантувати самостійність і незалежність судової влади, судів та суддів, адже це – неодмінна ознака цивілізованої держави, яка визнає принцип верховенства права, поважає й захищає своїх громадян [19, с. 7].

М.В. Савчин у цьому контексті справедливо наголошує, що «для молодих конституційних демократій взагалі гостро стоїть питання перехідної юстиції, яка має подолати посттоталітарну юридичну практику, що пронизана догматизмом, формалізмом і зневажливим ставленням до прав людини. Проблеми становлення незалежного і безстороннього суду в молодих демократіях зводяться до вирішення трьох ключових питань: 1) забезпечення інституційної та функціональної незалежності судів; 2) формування якісного суддівського корпусу, який би поділяв цінності конституційної демократії; 3) забезпечення належного здійснення правосуддя, зокрема, через адекватне регулювання процесуального законодавства на основі змагального та публічного процесу судового розгляду справ» [17, с. 10].

У складних умовах перехідних економічних відносин та модернізації публічної влади становлення незалежної та дієвої судової влади в Україні не може відбуватися без прямої та активної участі суспільства [9, с. 413]. Дієвість судової системи залежить, серед іншого, від рівня активності громадян, від їх бажання звертатися до суду за захистом своїх прав, від їх довіри до легальних форм захисту права [20, с. 293]. Стійкість судової системи, продовжує вчена, є одним зі складників її стабільності. Стійкість як характеристика будь-якої системи розглядається у різних значеннях: 1) як здатність системи зберігати свій поточний стан незалежно від впливу чинників зовнішнього середовища; 2) як властивість системи повертатися до попереднього стану після завершення впливу, що вивів її з цього стану; 3) як властивість системи дотримуватися заданого режиму функціонування, попри вплив на неї біфуркації [20, с. 293].

З приводу судової влади слід зауважити, що активна участь суспільства в організації її діяльності є максимально яскравою. Так, Україна продовжує перебувати у стані реформування судової влади, судової системи та суміжних правових інститутів, декларуючи реформи приведення сфери судочинства у відповідність із міжнародними, європейськими стандартами. У цьому напрямі є значні позитивні зрушення [19, с. 7] (оскільки наводиться цитата публікації 2015 року, краще висловитися – були позитивні зрушення, – *О. К.*)

Нині, на жаль, реформування судової влади перейшло у нову перехресну і поспішну фазу, коли вбачається істотно-надмірне втручання будь-яких органів і осіб в організацію діяльності й функціонування судової влади. У статті ми не заперечуємо необхідності реформ судової системи і влади, однак наголошуємо, що перманенту судову реформу в Україні, розпочату від моменту незалежності нашої держави, має бути нарешті завершено шляхом впровадження таких механізмів, які давали б змогу забезпечувати права та свободи людини і громадянина шляхом здійснення ефективного, незалежного й безстороннього правосуддя. У 2014-2016 роках оновлення суддівського корпусу було визначено як запит суспільства. Погоджуємося у необхідності реформ, проте за умови дотримання норм Конституції України щодо забезпечення гарантій незалежності суддів та за умови балансу між очікуванням суспільства й захистом конституційних прав громадян, зокрема гарантованого права на судовий захист [5].

О.З. Хотинська-Нор у цьому контексті наголошує, що «при реформуванні судової системи, як і політичної, економічної, соціальної систем, найбільш ефективними визнаються гомеостатичні принципи і механізми управління. Гомеостаз передбачає збереження та розвиток найважливіших параметрів системи, порушення яких призводить до втрати нею стійкості та життєздатності. Для судової системи такими, зокрема, є самостійність і незалежність, які в доктрині вивчаються як основоположні принципи судової влади, її невід'ємні атрибути, а також легітимність. Остання свідчить про ступінь довіри суспільства до судової системи, а отже, виправданість її існування. Саме ці характеристики забезпечують підтримку життєздатності судової системи. Тому розвиток

судової системи повинен відбуватися не лише в контексті їх дотримання, а й у контексті прогресу таких параметрів» [20, с. 111].

Прикметною видається позиція судді КСУ В.В. Лемака, висловлена щодо незалежності судової влади після ухвалення рішення КСУ № 4-р/2020 за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII від 11 березня 2020 року [8]. Так, В.В. Лемак наголошує: «Батьки-засновники США, вперше у світі закладаючи конституційну систему «стримувань і противаг», більше за все боялися «тиранії більшості», а не індивідуального тирана (досить ознайомитися з думками Дж. Медісона в «Записках Федераліста»). В Україні обраний народом парламент здійснює законодавче регулювання на свій розсуд, якщо тільки не йдеться про порушення Конституції України. Його діяльність лімітується межами, встановленими Основним Законом України – саме такий підхід втілений у Конституції України, зокрема в таких її принципах, як поділ влад (стаття 6) та незалежність суддів (статті 125, 126). Між вищими органами державної влади формуються стосунки взаємних «стримувань і противаг».

Звісно, поділ влади немає сенсу, якщо одна гілка влади може свавільно втручатися в діяльність іншої, намагаючись отримати контроль над нею. Досвід багатьох європейських держав свідчить про серйозні небезпеки для конституційної демократії у тих випадках, коли обраний парламент чи очільник держави, спираючись на настрої, які переважають у суспільстві, поступово демонтували принцип поділу влади, а далі – демократичні інститути, не зустрічаючи належних стримувань з боку судової влади. З іншого боку, верховенство права найбільше залежить саме від стану незалежності судів. Зайве й говорити, що посягання на незалежність судової системи означає удар в інституційне осердя не лише верховенства права, а й власне держави України. Незалежність судів є складником конституційного ладу і предметом цієї справи [йдеться про конституційне провадження щодо неконституційності окремих положень Закону № 263-IX, – О. К.] засвідчив, окрім іншого, недостатність системи захисту конституційного ладу України» [8].

Акумулюючи наведене, слід констатувати, що незалежність судової влади складає універсальний контекст функціонування цієї влади та її носіїв, забезпечує єдиний режим належного відправлення правосуддя. Незалежність судової влади – це незалежність судової системи загалом від виконавчої й законодавчої влади, що передбачає як право людини на незалежний суд, так і права й обов'язок судді бути незалежним у процесі прийняття рішень [19, с. 94].

Розрізняють зовнішню і внутрішню незалежність судової влади [19, с. 96]. До зовнішньої незалежності слід відносити відокремлення судової влади від законодавчої влади та виконавчої влади; визнання незалежності (самостійності) судової влади всіма іншими гілками держави; незалежність (самостійність) судової влади як основна і обов'язкова її ознака, що полягає у неможливості існування в державі будь-яких форм стороннього впливу, політичними партіями й іншими об'єднаннями громадян, а також громадянами; законодавче закріплення незалежності суду і суддів, як її носіїв; стабільний характер формування судової системи; безстроковість повноважень суддів; їх незмінність; повноту судової влади у сфері здійснення правосуддя; виконання судових рішень всіма без виняткову посадовими особами держави [19, с. 96].

Внутрішню незалежність судової влади забезпечують бездоганні особистісні якості суддів; високий професіоналізм, виключення із практики неправосудних рішень; соціально-побутові, матеріальні умови життя суддів, авторитет кожного судді як суб'єкта судової влади. Незалежність судової влади як атрибутивна невід'ємна ознака й одночасно принцип цієї гілки влади означає, що суддя відправляє правосуддя безсторонньо, а будь-яким органам, посадовим особам і громадянам забороняється впливати на суддю й суд у цілому. Суди здійснюють судочинства на підставі Конституції й законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права [19, с. 96, 105].

Гарантії незалежності судової влади поділяються на загальні (політичні й економічні) та спеціальні (організаційно-правові та процесуальні). Спеціальні гарантії незалежності, насамперед процесуальні, перебувають в органічному зв'язку із внутрішньою незалежністю судді, що кореспондується із виконанням ним обов'язку бути незалежним у процесі прийняття рішень. У цьому контексті слід підкреслити перманентність реформ судової влади, судової системи і правосуддя з моменту набуття Україною незалежності, а особливо після 2010 року. Цей внутрішній аспект незалежності судді після 2015-2016 років (у зв'язку із низкою законодавчих змін) піддавався побічному тиску, результатом чого у правозастосовній площині є відсутність належної єдності судової практики.

М.В. Савчин наголошує, що «внутрішній персональний аспект незалежності суддів – моральна цілісність, яка в законодавстві України розкривається через поняття добросовісності, є досить актуальною проблемою. Якщо йти від абстрактного до конкретного, то основою сучасної субстантивної концепції правової державності є повага до прав людини та поділ влади. З функціональної та структурної точок зору забезпечується поділ влади через незалежний суд. Незалежність судової влади презюмує якісний склад суддівського корпусу, який був би здатний інституційно та функціонально забезпечувати опірність та ухвалення справедливих рішень в умовах тиску та протистояння (виділено нами, – О. К.)» [17, с. 6].

Отже, зовнішній і внутрішній критерії незалежності судді істотно впливають на єдність судового правозастосування не тільки у прикладному аспекті, а й під час формування прагматичних засад забезпечення верховенства права у судовій діяльності. Також слід виокремити спільні тривалі проблеми, що заважають досліджуваний єдності, внаслідок чого спробуємо визначити авторські напрями забезпечення дієвих конституційних гарантій незалежності суддів під час здійснення ними правосуддя, яке у конкретному випадку зводиться до прийняття справедливих правосудних рішень, у яких однаково застосовано норми права.

До зовнішніх критеріїв забезпечення незалежності суддів належать конституційні гарантії і стабільність законодавства, що визначає судовий устрій (лад) і статус суддів, а також концепції поетапного розвитку судової влади паралельно із розвитком українського суспільства в цілому. У цьому напрямі слід вказати на те, що нині, по суті, відсутній програмний документ такого розвитку. Відсутність такого документа є одним із зовнішніх факторів, що об'єктивно ускладнюють забезпечення єдності правозастосування судами [3, с. 274].

Звісно, формально в Україні такий документ наявний, однак він завершив свою дію у 2020 році. Зокрема, 20 травня 2015 року Указом Президента України № 276/2015 затверджена «Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки». Однак ця Стратегія була створена п'ятим Президентом України. За загальноновідомим досвідом незалежної України політичні зміни майже кожні п'ять років створюють засади різновекторних змін як у судоустрійній, так і у процесуальній площинах. Нового програмного документа від імені шостого Президента України станом на середину літа 2020 року ще не прийнято. На офіційному сайті Президента України він відсутній, лише на окремих шпальтах мережі Інтернет наявна інформація про доручення розробити судову реформу М.Н. Саакашвілі [16].

Це, безумовно, негативно впливає не тільки на розвиток судової влади у контексті її інституційної незалежності, а й створює засади порушення внутрішньої незалежності судді. Коротко наведемо основні етапи реформування судової системи протягом існування нашої незалежної держави. У цьому напрямі звернемося до концентрованого вичерпного ілюстративного історіографічного підходу, викладеного О.З. Хотинською-Нор у її дисертаційному дослідженні [20].

Першим програмним документом, який поклав початок судовій реформі в незалежній Україні, стала Концепція судово-правової реформи в Україні, схвалена Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року. Далі вчена визначає закони, прийняті протягом 1992–1994 років, а саме: Закон України від 03 червня 1992 року «Про Конституційний Суд України», Закон України від 15 грудня 1992 року «Про статус суддів», Закон України від 19 грудня 1992 року «Про адвокатуру», Закон України від 23 грудня 1993 року «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», закони України від 02 лютого 1994 року «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» та «Про органи суддівського самоврядування», Закон України від 01 грудня 1994 року «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду». Також було внесено зміни до Закону УРСР «Про судоустрій України», Кримінально-процесуального та Цивільного процесуального кодексів УРСР стосовно складу суддів під час розгляду окремих категорій справ, здійснення судового контролю за законністю та обґрунтованістю процесуальних рішень слідчих органів щодо арешту та деяких інших заходів [20, с. 136–137].

Підкреслюємо, що прийняттям таких законодавчих актів характеризувався **перший етап судової реформи** незалежної України. **Другий етап** пов'язаний із прийняттям Конституції та низки законодавчих актів на її виконання, що врегульовують діяльність судової влади й правосуддя. Зокрема, 09 листопада 1995 року Україна стала членом Ради Європи, серед іншого взявши на себе зобов'язання протягом одного року прийняти відповідно до принципів Ради Європи у сфері законодавства нову Конституцію, рамкові документи про правову політику України у сфері захисту прав людини, про правову та судову реформи, нові процесуальні кодекси [58].

Із перерахованого вчасно було виконано лише одне зобов'язання, наголошує О.З. Хотинська-Нор. 28 червня 1996 року Верховна Рада України ухвалила Конституцію України, а наступним став факт ратифікації Верховною Радою України 17 липня 1997 року Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Ця нетривіальна для України подія, як зазначає вчена з посиланням на С.В. Шевчука, стала початком перенесення європейських правничих цінностей на український ґрунт [2, с. 155]. Завершення другого етапу охарактеризувалося прийняттям Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 року, яким було утворено орган, відповідальний за «формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі» [9, с. 157].

Формально **третім етапом** стала так звана «мала судова реформа», необхідність якої була зумовлена п. 12 розділу XV Конституції України: «Верховний Суд України і Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 цієї Конституції, але не довше ніж п'ять років» (виділено нами, – *О. К.*).

21 червня 2001 року, за кілька днів до закінчення строку дії Перехідних положень Конституції України, Верховна Рада України поспіхом ухвалила десять законів про внесення змін до чинного законодавства у сфері функціонування судової системи. Зокрема, змін зазнали Закони «Про судоустрій України», «Про статус суддів», «Про органи суддівського самоврядування», «Про арбітражний суд» та інші, а також процесуальні кодекси [720, с. 163–164]. Важливість так званої «малої судової реформи» була істотною у прогресі розвитку України як демократичної держави, що виконує взяті на себе зобов'язання як держави-члена Європи привести законодавство у відповідність не тільки до українських конституційних принципів, а й до європейських. Усе це значно посилювало міжнародний контроль над втілюваними реформами України у сфері правової політики.

О.З. Хотинська-Нор виокремлює досягнення цієї реформи [20, с. 165]: до системи судів загальної юрисдикції було введено підсистему арбітражних судів, перейменованих у господарські; визначено систему судів загальної юрисдикції у складі місцевих судів, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України; у судові процедури запроваджено інститути апеляційного та касаційного оскарження судових рішень та скасовано інститут перегляду судових рішень у порядку нагляду; на рівні процесуальних кодексів наповнено змістом конституційні засади судочинства; у кримінальному судочинстві віднесено до виключної компетенції суду питання обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строку тримання особи під вартою, санкціонування проведення огляду та обшуку житла або іншого володіння особи, а також накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, звільнення від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами тощо; на законодавчому рівні врегульовано питання про призначення голів судів загальної юрисдикції [20, с. 165].

Не вдаючись у детальну історіографію щодо актів матеріального законодавства, пов'язаних із другим етапом судової реформи, зауважимо лише, що період з 2001 по 2005 роки ознаменувався прийняттям численних кодифікованих актів, зокрема КК України, СК України, ЦК України, ГК України, нових ЦПК України, КАС України, а також зміни отримав КПК України 1960 року. Загальним недоліком вказаних законодавчих новел було їх розведення у часі: новели судоустрійних законів не змогли знайти свого ефективного втілення у зв'язку із неодноразовим прийняттям актів матеріального права і процесуального права різних галузей.

Четвертим етапом стала судова реформа 2010 року, яка супроводжувалася скасуванням Закону України «Про судоустрій України» та Закону України «Про статус суддів» у зв'язку із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів України» від 07 липня 2010 року, що набрав чинності 30 липня 2010 року [13]. Загальним девізом реформи стало приведення національної судової системи до європейських стандартів та посилення інструментів інституційного захисту прав і свобод осіб. Запроваджено створення Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, істотно урізалися повноваження ВСУ, утворення ВКСС України як самостійного органу у системі судоустрою.

Для цілей нашого дослідження важливим є закріплення на законодавчому рівні загальнообов'язковий характер постанов ВСУ для судів нижчого рівня та всіх державних органів – що істотно впливало на формування нових законодавчих засад (виділено нами – *О. К.*) у формуванні єдності судового правозастосування (однак не конституційних, з огляду на загальнообов'язковість рішень КСУ в Конституції України).

Подальші зміни судоустрійного та процесуального законодавства засвідчили, що питання вдосконалення кадрового забезпечення судової системи й надалі турбували владу значно більше, ніж інші більш глобальні базисні питання [20, с. 208–209]. Судова реформа постійно продовжувалася, і революційні події 2013–2014 років стали передумовою для подальших реформ, зокрема в частині очищення судового корпусу через запровадження кваліфікаційного оцінювання суддів, певна трансформація повноважень ВККС і ВРЮ. Все відбулося у зв'язку із прийняттям 12 лютого 2015 року Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» № 192-VIII. Цей закон побіжно торкнувся процесуальних змін у процедурі захисту прав і свобод осіб (зокрема звернення із заявою про перегляд до ВСУ без попереднього допуску вищими судами).

П'ятим етапом стала судово-конституційна реформа, про яку неодноразово згадувалося у репрезентованому дослідженні: 2 червня 2016 року прийняті зміни до Конституції України щодо правосуддя [6] (зміни неодноразово проілюстровані у попередніх розділах). Цього ж дня було прийнято і новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [14]. Зазначена судово-конституційна реформа щодо правосуддя отримала повне втілення у життя після 2 її етапу – прийняття ГПК України, ЦПК України, КАС України в новій редакції – 15 грудня 2017 року [11] та Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [10].

Стосовно статусу судді, його сутнісного і правового компонентів, то вказана реформа була спрямована на перезапуск усіх суддів усіх судів через проходження кваліфікаційного оцінювання за участю Громадської ради доброчесності, тобто громадськість була представлена максимально в питанні добору (конкурс до ВС) і оцінюванні суддів. Радикальність реформи стала підставою для того, що чимало суддів залишили лави судової системи і звільнилися у відставку. Це стало передумовою для істотного кадрового «голоду» у судовій системі, який станом на 2020 рік дедалі посилюється і створює критичне становище в судах. Втім, реформування судової системи і судової влади після згаданої судово-конституційної реформи продовжилося у зв'язку із політичними змінами в державі 2019 року – виборами Президента України.

Шоста за хронологією судова реформа (частково визнана КСУ у подальшому неконституційною) розпочалася тим, що 29 серпня 2019 року, у перший день роботи ВРУ IX скликання, було подано проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» (реєстр. № 1008), внесений Президентом України як суб'єктом законодавчої ініціативи і визначений ним як невідкладний. Прийнято цей законопроект як Закон України 31 жовтня 2019 року № 263-IX [12]. Щодо статусу судді, то приписами закону істотно розширюється повноваження участі громадськості й міжнародної спільноти у доборі суддів, перезапуск ВККС України, скорочення кількості суддів ВС до 100 осіб, зменшення рівня суддівської винагороди та інші новели.

Але практично ця реформа не отримала втілення у життя, оскільки рішенням КСУ № 4-р/2020 від 11 березня 2020 року окремі положення законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII були визнані такими, що суперечать Конституції України [15]. Зауважимо, що багато норм визнані неконституційними, однак внаслідок цього рішення КСУ нині є наявною законодавча прогалина в питанні добору суддів, їх кваліфікаційного оцінювання, його завершення. Вже майже рік в Україні відсутній орган, уповноважений здійснювати добір і участь у перестановці кадрів судової системи.

Станом на середину літа 2020 року зареєстровано і подано на засідання Комітету з питань правової політики три законопроекти на виконання вказаного рішення КСУ: 1) проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування», реєстр. № 3711 (Президент України – невідкладний, рекомендовано комітетом); 2) проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування, реєстр. № 3711-1 (Я.Р. Юрчишин); 3) проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування, реєстр. № 3711-2 (С.О. Демченко та інші) [24]. Тобто реформування судової системи триває, і можна умовно назвати цей **етап сьомим**, а подальші можливі революційні реформаторські концептуальні ініціативи нової судової реформи комітету «простих рішень» М.Н. Саакашвілі – **восьмим етапом** [16].

Не вдаючись до глибокої наукової дискусії подальшої хронології реформування судової системи, зазначимо, що чотири різновекторні судові реформи за останні десять років продемонстрували, що судова влада все більше слабшає, об'єктивно втрачає незалежність. Адже, на наш погляд, лише перші два етапи судової реформи дійсно стосувалися потреби модернізувати судову систему в межах європейського вектору правової політики з метою створення конституційних і законодавчих засад для ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина та інших осіб й відмови від спадщини радянського суду.

Реформування законодавства у сфері судової влади останніх десяти років в частині постійного законодавчого втручання у конституційний статус судді, питань добору судді, інших змін під час перебування його на посаді судді, вочевидь, спрямовані на досягнення інших прихованих цілей, а саме закріпити позитивне сприйняття громадськістю звичку втручання у судову владу законодавчого органу.

На думку Штефана Гасса, для фактичного втручання законодавчої та виконавчої влади існує багато шляхів, тож складається враження, що незалежність суддів під загрозою. Деякі з таких втручань можуть здаватися звичайними або неминучими, оскільки вони глибоко укорінені у традиційних способах організації держави. До того ж, можна часто почути таку думку, що незалежність суду повинна існувати не тільки теоретично на ґрунті конституційно визначеного положення або принципу, але також має опиратися практично на добросовісність тих, хто долучається до роботи законодавчої та виконавчої влади. Безумовно, покладатися лише на добросовісність представників інших гілок влади дуже шляхетно, але це зрештою призведе до підпорядкування суддівського корпусу. Суддям доведеться, як зазначається з цього приводу у загальному звіті дослідницької комісії МАС, «догоджати руки, з якої вони годуються» [22; 20, с. 51].

Це не просто призводить, а вже майже призвело до повного нівелювання незалежності судової влади як такої, з огляду на постійні законодавчі зміни судоустрійних законів без паралельного створення й прийняття чітких і прозорих законів (матеріального і процесуального права) та закріплення нових процесуальних інструментів, що оптимізують судовий захист прав і свобод осіб. Природно, що це має наслідком ризик абсолютного нівелювання внутрішньої незалежності судді під час здійснення правосуддя у конкретній справі – під час ухвалення рішення на користь однієї чи другої сторони, що максимально залежить від судового тлумачення у мотивувальній частині конкретного рішення. Такий стан створює негативні підвалини для неможливості забезпечення єдності судового правозастосування.

Досліджене регулярне законодавче безсистемне втручання у діяльність органів судової влади призвело до фактичного блокування роботи судових інстанцій усіх рівнів та юрисдикцій, наслідком чого є катастрофічна ситуація із накопиченням справ і зупиненням їх розгляду й перегляду всіма судами усіх інстанцій і юрисдикцій. Наголошуємо, що така картина реального стану судової влади може бути визнана як пряме порушення доступності права громадян на розгляд своєї справи (доступність правосуддя) правосуддя для громадян протягом розумного строку (виділено нами, – *О. К.*).

У цьому контексті ми також наголошуємо про порушення права осіб на доступ до правосуддя загалом, чим порушується ключовий засіб забезпечення реалізації права на судовий захист, передбачений ст. 55 Конституції України як одна з найважливіших гарантій здійснення конституційних й інших прав і свобод людини та громадянина. Передбачене ст. 55 Основного Закону України право громадян на судовий захист є непорушним і повинне гарантуватися державою. Фактичне звуження такого права законодавцем на невизначений термін може призвести до численних звернень громадян як до судів України, так і до міжнародних судових установ, що негативно вплине на додержання Україною міжнародних зобов'язань за Конвенцією, зокрема, в частині гарантування прав людини, передбачених у ст. ст. 6, 13 Конвенції.

Найбільш драматичним тут є те, що після численних реформ і всього загального руху у бік розширення сфери компетенції суду, зокрема до ВС, перейшло повноваження офіційного тлумачення законів протягом останніх 29 років, ефективне покращення захисту суб'єктивних прав осіб, а також конституційних прав і свобод людини і громадянина нині в Україні не демонструється. Продовжується систематичне втручання інших гілок влади у судову із намаганням у змісті різних публікацій ЗМІ, різного рівня пропаганд видати цей процес як об'єктивний чинник «нормальності» побудови судової системи держави демократичного типу.

Усе це відбувається у зв'язку із: 1) відсутністю програмного документа про розвиток судової системи; 2) існуванням фактору незавершеності системного будівництва й розвитку судової системи; 3) недостатністю сегменту судочинства у реформуванні судової влади, оскільки саме

зміни до процесуальних кодексів і важливих законодавчих актів матеріального права, були відтерміновані у часі від судоустрійних реформ, запровадження нових процесуальних інструментів захисту прав осіб, що оптимізує їх захист якісно і в часі (груповий позов, преюдиційний, консультативний запит).

Висновки. Викладені об'єктивні фактори, що впливають на зниження зовнішньої незалежності судової влади, стають підставою для створення засад порушення внутрішньої незалежності судді під час його правозастосовної діяльності при здійсненні правосуддя.

Звичайно, якби українське законодавство було ідеальним, то судові помилки суддів під час правозастосування рано чи пізно зійшли нанівець чи максимально мінімізувалися. Побічним, але не менш жаданим наслідком цього було б підвищення рівня правової культури українського народу загалом. Хоча, як вже було неодноразово доведено у попередніх розділах, навіть ідеальні чинники не в змозі створити унікальної ситуації ідеальності судового правозастосування у вигляді кожного високоякісного судового рішення в його мотивованості, обґрунтованості і коректності судового тлумачення. Завершуючи аналіз незалежності судової влади як засади формування єдності правозастосування, зазначимо про не формально-законну діяльність судді із постановлення судових рішень.

Ми наголошуємо, що справедливим правосуддя може бути за сукупності умов: 1) взаємозв'язку і взаємодії внутрішньої незалежності судді із зовнішньою незалежністю судової влади; 2) системи чіткого і прозорого законодавства, що володіє якість системності, єдності і несуперечливості, тобто відсутності фактору транзитності; 3) єдності судового правозастосування, що у практичному аспекті полягає в судовому верховенстві, внаслідок якого формуються переконливі прецеденти, підтримувані всією юридичною спільнотою України як країни континентального права. Суди застосовують у своїй діяльності те законодавство, яке є одним із глобальних факторів, що впливає на єдність судового правозастосування як такого, виступає стабільністю законодавства. Україна, на жаль, все ще проживає стан транзитності законодавства (не лише судового, а загалом), що також об'єктивно підриває єдність судової практики і судового правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Pawl Gowder. Rule of Law in the Real World. Cambridge University Press. (February 9, 2016) 2016. 288 p.

2. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26 верес. 1995 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_590.

3. Клеандров М.И. Статус судьи: правовой и смежный компоненты. М. : Норма, 2011. 448 с.

4. Засідання Комітету Верховної Ради України з питань правової політики (анонс засідань 15 липня 2020 року на 15:00). URL: <https://iportal.rada.gov.ua/print/195827.html>.

5. Конституційне подання ВСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Архівні матеріали справи № 1-15*. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/3033>.

6. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР у редакції Закону України від 02 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [офіційний сайт]. URL: zakon.rada.gov.ua/go/254k/96.

8. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII від 11 березня 2020 року № 4-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd04d710-20#Text>.

9. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) : моногр. К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.

10. Про Вищу раду правосуддя. Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.

11. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

12. Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування. Закон України від 31 жовтня 2019 року 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#n234>.

13. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 07.07.2010 року № 2453-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

14. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31, ст. 545).

15. Рішення Конституційного Суду України № 4-р/2020 від 11 березня 2020 року у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/3050>.

16. Саакшвілі Михайло: Президент Зеленський доручив у липні обговорити на Нацраді реформ фундаментальну концепцію революційної судової реформи. 30.06.2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/672007.html>.

17. Савчин Михайло. Moral integrity (моральна ілісність, доброчесність) суддів як складник правової держави. *Слово Національної школи суддів України*. № 2(2). 2019. С. 6–22.

18. Салимзянова Р.Р. Проблемы реализации гарантии независимости судебной власти при осуществлении уголовного правосудия (теоретический аспект). *Вестник экономики, права и социологии*. 2007. № 3. С. 69–74.

19. Судова влада. І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, І.В. Назаров та ін.; за заг. ред. І.Є. Марочкіна. Х. : Право, 2015. 792 с.

20. Хотинська-Нор О.З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 474 с.

21. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 2. С. 96–106.

22. Штефан Гасс. Деякі спостереження щодо незалежності суду, як вона презентована у міжнародних документах та досвіді. *Вісник Центру суддівських студій*. 2007. № 10. С. 25–32.